

Wie het verleden vergeet,
is gedoemd het te herhalen.

1. Een kleine cultuurgeschiedenis van de geneeskunde

De geschiedfilosofie herwint in de 21e eeuw veel terrein, die zij verloor in de jaren 50 van de vorige eeuw. Het teloorgaan na de beide Wereldoorlogen had veel te maken met de oorspronkelijke Duitse wortels. Prof. dr. F. Ankersmit (geb. 1945) was in Groningen hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis. Hij bekritiseert de theoretische benaderingen in de filosofie en de geschiedbeschrijving van de afgelopen eeuw. Die heeft namelijk geen ruimte gelaten voor de historische ervaring. Dit terwijl al onze kennis voortkomt uit die ervaring van het dagelijks leven: in de sociale interactie, in de manier waarop we vormgeven in het alledaagse spraakgebruik.

De Leidse historicus prof. dr. Johan Huizinga (1872-1945) bezocht in de zomer van 1902 in Brugge een tentoonstelling van oud-Nederlandse kunst. De schilderijen van Van der Weyden (1399-1464), Van der Goes (± 1430-1482) en de gebroeders Jan (±1300-1441) en Hubert (± 1366-1426) van Eyck maakten een ongekende ervaring in hem wakker. Die ervaring noemde de schrijver van het bekende *Herfsttij der Middeleeuwen* 'historische sensatie'. Later zou hij die niet zonder schroom met een mystieke ervaring vergelijken. Ook al verscheen dat boek pas zeventien jaar later, het was gedrenkt in de ervaring die Huizinga in Brugge had overvallen.

Het was alsof hij zijn eigen historische ervaring er in al haar directheid in wilde neerleggen. En juist daardoor kon het boek een mijlpaal worden in de geschiedschrijving van de late middeleeuwen en ons beeld van de overgangstijd naar de renaissance voorgoed bepalen. Onder 'historische sensatie' verstaat Huizinga een 'extatisch' moment, waarin de historicus het verleden rechtstreeks ervaart en zich los weet te maken van de gebruikelijke contextualisering van de geschiedwetenschap. Zo'n ervaring wordt meestal opgeroepen door objecten uit het verleden die als relatief oninteressant gelden en daardoor nog niet zijn belast met een dikke laag interpretaties.

In zijn verhalende of narratieve benadering koppelt Ankersmit de historische sensatie aan het besef van de verloren tijd en tilt die beide op naar de sublieme historische ervaring.²⁸ De sublieme historische ervaring is de traumatische ervaring: in de Franse Revolutie liggen volgens Ankersmit de wortels van ons moderne historische besef. Daardoor heeft het verleden zich losgemaakt van het heden en is zo onherstelbaar verloren gegaan. Met de sublieme historische ervaring ondergaan

28. Ankersmit, *De sublieme historische ervaring*.

we de mogelijkheid van een direct en onmiddellijk contact met het verleden. En hier presenteert het verleden zich aan het historische tastzintuig.

Om het geschiedverloop te begrijpen, gaat het wetenschappelijk gezien om vragen naar het 'waardoor' en het 'hoe' der dingen en vooral naar het 'waartoe', naar de finaliteit. In de historische zinduiding gaat het om richting en zin in een betekenisvolle samenhang in het verloop van de geschiedenis.²⁹ Op allerlei gebieden zien we tegenwoordig de waardering voor de ervaring van de geest naast die van de zintuigen groeien. En dat kan op heel verschillende manieren. Vandaar de aandacht voor de voor dit boek funderende filosofie van de *veritas duplex*. (woord vooraf; 1.2.1; gebruikte begrippen) Die haalt het denken van Plato uit de vergetelheid als antwoord op het vastlopende en toch nog dominerende materialistische/aristotelische denken in onze seculiere cultuurperiode. En dus ook binnen de geneeskunde ...

We kunnen oppervlakkig kijken naar de geschiedenis van de geneeskunde. Die lijkt dan een aaneenschakeling van triomfen. Maar in werkelijkheid is dat een drogbeeld.³⁰ Beter lijkt de vergelijking met de processie van Echternach: vijf stappen vooruit en drie achteruit. Het is bij de behandeling van een bepaalde ziekte nog sterker. Elke blijvende vordering is gepaard gegaan met een groot aantal mislukkingen. Daarvan hebben er zelfs ook enkele jarenlang als standaardbehandeling gegolden. Bloedzuigers en aderlaten bij allerlei ziekten zijn allang buiten beeld geraakt. Maar denk bijvoorbeeld ook aan het warm inpakken van verlamde spieren bij poliomyelitis. Of aan het langdurig baden bij psychiatrische ziekten van allerlei aard. Of aan bedrust bij ischias (onterecht, omdat die veelal veroorzaakt wordt door het uitpuilen van een tussenwervelschijf). Ziekten zijn soms ingewikkelder dan wij denken. Niet de geloofwaardigheid van een theorie, maar toetsing in de behandelpraktijk is bepalend.

In dit boek willen we de complementaire behandelwijzen beoordelen. We pleiten voor een duurzame geneeskunst die het beste van de geneeswijzen combineert tot een integrale geneeskunst. Dan is kennis van de geschiedenis van de geneeskunde én van onze cultuur een absoluut noodzakelijke voorwaarde. Daarbij denk ik aan die bekende uitspraak van de Leidse privaattoecent Willem Bilderdijk (1756-1831). 'In 't voorleden ligt het heden, in het nu, wat worden zal.' Zonder kennis van het verleden kunnen we de actuele situatie niet ten volle begrijpen en waarderen. Zonder historische kennis heeft onze blik op de toekomst onvoldoende houvast. Zonder historische kennis bestaat ook het risico met open ogen in oude valkuilen te lopen. Wie niet meer weet zich aan de kachel te hebben gebrand, brandt zich vroeg of laat opnieuw. Als we ons verantwoord willen bezinnen, gaat het zowel om vakinhoudelijke kanten als om de ethiek van de uitoefening van het beroep. Daar hebben patiënten én behandelaars mee te maken. Bij de beschrijving van het verleden zal ik de lijnen ook doortrekken naar de actualiteit.

29. Couwenberg, *Heeft geschiedenis zin?*, 17-24.

30. Van Gijn, 'Wie het verleden vergeet ...', 1-3.

In dit hoofdstuk gaat het allereerst om Hippokrates van Kos (460-377 v. Chr.). Hij heeft het fundament gelegd voor de westerse geneeskunde. En de hippocratische eed heeft op onnavolgbare manier de basis gelegd voor de medische ethiek van ongeveer 2500 jaar. (1.1) Op weg van de oudheid naar de nieuwe tijd bespreken we een middeleeuws debat. (1.2; vgl. 2.2; 2.8) Dat is wezenlijk om onze huidige cultuur te kunnen begrijpen. Dit middeleeuwse debat kan ons zicht geven op een integrale visie op de zieke, ziekte en genezing. Van daaruit is er ook een duurzame integrale visie op de geneeskunde: regulier mét complementair. Bij de term ‘integraal’ gaat het om drie belangrijke en onderling samenhangende gedachten. Het gaat om 1. een manier van denken; 2. een manier van handelen; 3. een manier van zijn van de mens, in alle relaties waarin hij staat.

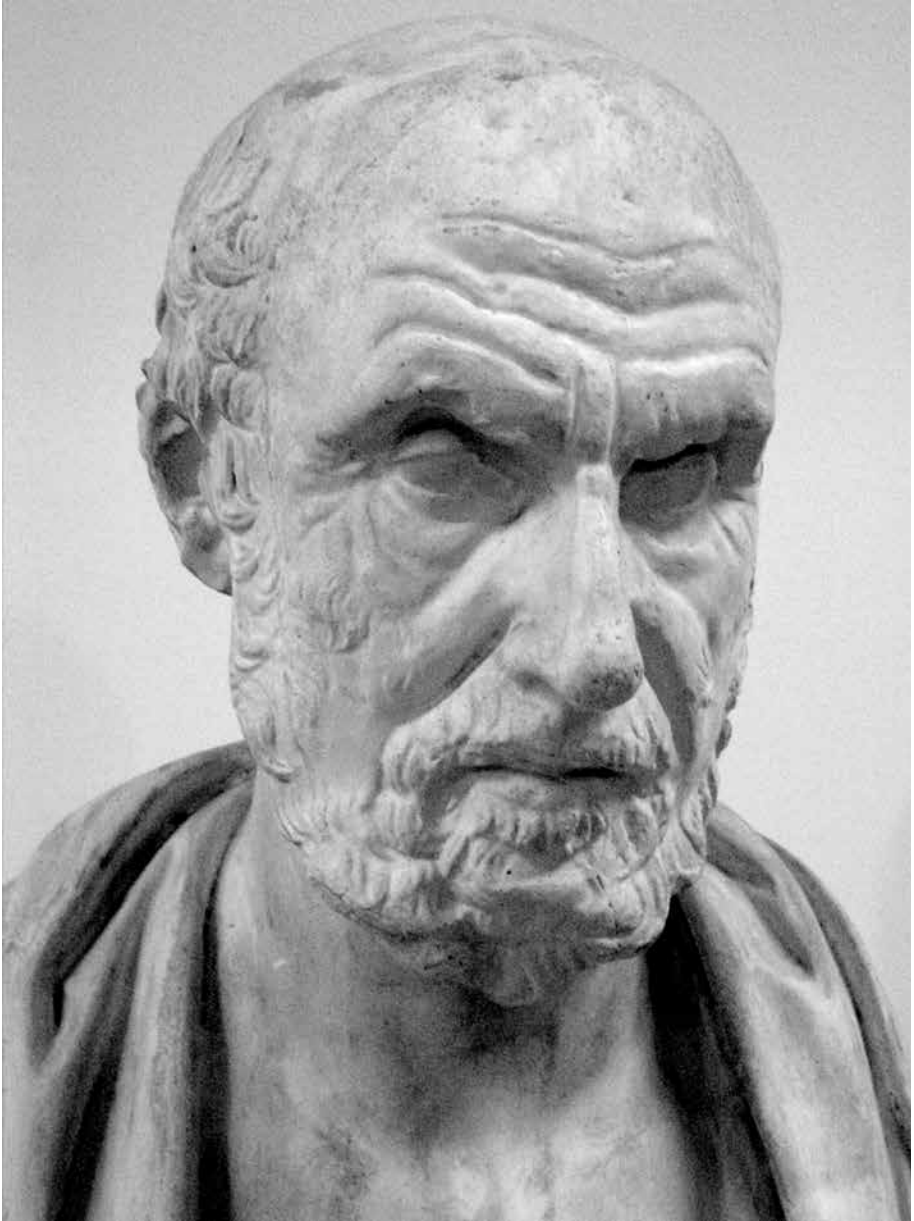
In de achttiende en negentiende eeuw ontmoeten we de Duitse arts dr. Christian Friedrich Samuel Hahnemann (1755-1843) en de Nederlandse staatsman Jan Rudolf Thorbecke (1796-1872). Hahnemann is vooral bekend als grondlegger van de homeopathie. Thorbecke maakt met zijn wet van 1865 een eind aan de onduidelijkheid op geneeskundig gebied. Dat doet hij door de twaalf mogelijke medische diploma's terug te brengen tot één artsdiploma met algemene bevoegdheid. Dan krijgt de natuurwetenschappelijk georiënteerde geneeskunde een monopoliepositie. (1.3)

Twee punten vragen dan in dit hoofdstuk nog de aandacht. Hoe verhoudt dit middeleeuwse debat zich met de geneeskunde van nu en hoe verklaren we het onbehagen in de geneeskunde en de medische ethiek? (1.4) En waarom laten mensen zich complementair behandelen? (1.5) Maar eerst maken we kennis met Hippokrates.

1.1 Hippokrates van Kos en de artseneed

Geneeskunde is een vakkundige discipline én een kunst.³¹ Belangrijke fundamente van onze hedendaagse (medische) wetenschap en techniek hebben oude wortels. Het gaat dan om de wetenschap die in het antieke Griekenland is geboren. De geneeskunde als kunst hangt samen met de aard van de cultuur. In de oudheid liep de ontwikkeling van geneeskunde en geneeskunst parallel met het ontluiken van het menselijk (zelf)bewustzijn en de cultuur. Die ontwikkeling verliep vanuit een godsdienstige/mythologische oorsprong via een filosofisch stadium naar een wetenschappelijke fundering. Anders gezegd: allereerst gaat het om het ‘waarom’ der dingen (filosofisch). Daarna volgt de doordenking van ‘wat’ het is (praktisch) en ten slotte gaat het om een proberen te begrijpen ‘hoe’ het werkt (wetenschappelijk of theoretisch).

31. Hoes, ‘Historiografie I’.

Hippokrates van Kos (460-377 v. Chr.) legde het fundament voor de westerse geneeskunde.

1.1.1 *Natuurlijke ziektegeschiedenis*

De oudste wortels van de Griekse geneeskunst zijn van de stamvader Asklèpios (Grieks: voortdurend zachtmoedig). Ze zijn mythologisch van aard. In de mythologie heeft de geneeskunde een goddelijke oorsprong. De wortels gaan terug tot de twaalfde eeuw voor Christus. Dat is de tijd van de uittocht uit Egypte onder leiding van Mozes, zoals beschreven in het Bijbelboek Exodus.

De natuurfilosofen kennen we uit de tijd van de Babylonische gevangenschap van de Joden (achtste eeuw voor Christus). We kunnen dan denken aan Thales van Miléte (639-544 v. Chr.), Alkmaion van Kroton (ca. 500 v. Chr.) en Demokritos (460-377 v. Chr.). Zij hanteren theorieën over de basiselementen lucht, vuur, aarde en water. Hierin spelen een bovenzintuiglijk weten en een oerbewustzijn een belangrijke rol.

De basis van de huidige (medische) wetenschap en techniek is de zogeheten empirie: waarneming en ervaring zijn de bron van kennis. Tot die tijd werd het 'artsenvak' beoefend door toverende priesters. Deze proefondervindelijke kennis werd de kracht van de Griekse geneeskunde.

Met Hippokrates (460-375 v. Chr.) als boegbeeld heeft zij de geneeskunde tot een empirische wetenschap gemaakt. Door hun wijze van handelen, hebben de antieken een bijzonder hoog peil van geneeskunde bereikt. Onze medische standaard is in belangrijke mate bepaald door Hippokrates. Het hippocratisch fundament ligt al meer dan 2500 jaar onder de levenbeschermende geneeskunde. Over de levensloop van Hippokrates is maar weinig bekend. Het leven van Hippokrates speelt zich af in de Griekse 'gouden eeuw'. Hippokrates leeft in de tijd van bekende filosofen zoals Socrates (469-399 v. Chr.), Plato (427-347 v. Chr.) en Aristoteles (384-322 v. Chr.). Hij is geboren op Kos, een van de Griekse eilandjes in de Egeïsche Zee. Het ligt dicht bij de kust van Klein-Azië tussen Miléte (Malta) en Rhodos.³²

Naar de gewoonte van zijn tijd bezoekt hij diverse landen en streken in Klein-Azië en langs de Zwarte Zee. Zo doet hij een veelzijdige ervaring op. Tot vandaag zijn de denkwijze en ervaring van Hippokrates van belang voor het patiëntenperspectief: het meer rekening houden met de patiënt. En dat is een belangrijk onderwerp voor het beter doen functioneren van de gezondheidszorg. Zo wist hij de koning van Macedonië zijn verloren levenslust en gezondheid terug te geven. Hippokrates vond namelijk de oorzaak van zijn depressie. Dat was de onbewuste liefde voor de minnares van zijn overleden vader. Deze minnares had hem vroeger met moederlijke zorg omringd. En de koning stond zichzelf deze liefde niet toe.

De roem van zijn kunnen is groot. Daardoor vraagt zelfs de koning van Perzië zijn raad voor de pest in zijn leger. Tevergeefs: Hippokrates wil geen vijand van de Grieken dienen. Ook Athene wordt geteisterd door een dodelijke epidemische ziekte. Vermoedelijk betrof het pest of vlektyfus. Op de eerste roep begeeft Hip-

32. Idem, 'Historiografie VI'.

hippokrates zich naar de stad. Hij slaagt erin de epidemie te bedwingen. Hippokrates constateert dat smeden niet ziek worden. Deze mensen staan de gehele dag voor het vuur. Blijkbaar heeft vuur ontsmettende kracht, zo ontdekt hij. Daarom laat hij in de stad overal vuren aanrichten. In die vuren worden de besmette lichamen en voorwerpen verbrand. Zo redt hij de stad. Hippokrates en zijn tijdgenoten kenden de scherpe scheiding tussen psyche en soma niet. Daaronder lijdt het medisch denken van de laatste eeuw.³³

De geschriften van Hippokrates zijn bijeengebracht in het zogeheten *Corpus Hippocraticum*. Deze verzameling bevat ongeveer zeventig boeken en boekjes van Hippokrates, zijn volgelingen en enkele voorgangers. Een van zijn eigen boeken over de medische kunst – *Aforisme* – begint Hippokrates met een magistrale inzet. De grote practicus schrijft: ‘Het leven is kort, de kunst is lang, de gelegenheid tot handelen vluchtig, de ervaring hachelijk, het oordeel moeilijk.’ De waarheid van deze wijze opmerkingen kunnen we ons na zo veel eeuwen nog goed voorstellen.³⁴

Hippokrates stelt de patiënt in het middelpunt van de aandacht. Dat is een van de punten van grote betekenis van Hippokrates. Systematische klinische observatie, feiten en ervaring zijn de hoeksteen van zijn methode. Hij geeft aan aan welke principes het handelen van de arts moet voldoen. Zijn handelen moet in nauw verband staan met de aard van de mens, de ziekte, diagnose, geneesmiddelen en behandeling. Hij baseert de geneeskunde op de wetten van de menselijke natuur. Wij zouden zeggen: daarvan is de kern voor de geneeskunst het zelfherstellend vermogen. (woord vooraf; gebruikte begrippen)

Kennis van de natuurlijke ziektegeschiedenis is een centraal thema. Volgens Hippokrates heeft de natuur (onder verantwoordelijkheid van de goden) sterk helende krachten (*vis medicatrix naturae*): ‘Het leven is de geneesheer van de ziekten.’ Een arts moet de lichamelijke harmonie herstellen. Dat kan alleen met methoden die in harmonie met de natuurlijke krachten werken. Om voor zijn patiënt te zorgen, moet de arts de individuele constitutie begrijpen. Hij moet zorgvuldig onderzoeken welk verband er bestaat in de samenhang van gezondheid, voeding, drinken en levenswijze. De arts moet zich toeleggen op (levens)wijsheid en de geneeskracht van de natuur ondersteunen. (vgl. 2.8.4)

Met de patiënt vindt een afrondend gesprek plaats. Dan wordt uitgelegd wat de diagnose is, wat de levensverwachting is en welke maatregelen worden genomen. Hippokrates wordt vooral ook geprezen om zijn grote achting voor het werken met behoudende krachten van de natuur te midden van schijnbare vernietiging. Buitengewone gevallen vereisen buitengewone middelen. Het vuur en het mes genezen ziekten die voor inwendige middelen ontoegankelijk zijn.

In zijn praktijk maakt Hippokrates zorgvuldig onderscheid tussen het genezen

33. Lindeboom, *Inleiding tot de geschiedenis van de geneeskunde*; Hoes, ‘Historiografie III’ en ‘Historiografie VI’.

34. Tournier, *Techniek en geloof*, 115.

vanuit tegenmiddelen en het genezen vanuit gelijkende middelen. Uit deze eerste benadering *aut ex contrariis* zijn de natuurbehandelwijzen en de huidige universitaire geneeskunde ontstaan (de geneeskunde is immers niets dan optellen en aftrekken). De tweede benadering *aut ex similibus* is terug te vinden in de homeopathie, die eigenlijk zelfs een vorm van nanogeneeskunde lijkt te zijn, zo weten we intussen. (6.4.5) ‘Door gelijksoortige (*simile*) middelen ontstaat de ziekte en door middel van gelijksoortige aangebrachte middelen herstelt men.’ Zijn leerlingen gaan ook in op de kleine dosering/hoge potentie van homeopathische middelen, die toen blijkbaar al bestonden. Hippokrates gaat dus voor een integrale benadering (6.5.3), zoals die in ons land tot in de negentiende eeuw heeft bestaan. Hij fulmineert tegen kwakzalvers (woord vooraf; 4.4.1), magie en bijgeloof. (3.2-4.3)³⁵ Onder de plataan onderwees Hippokrates zijn studenten in een holistische geneeskunde. (8.3)

Zo heeft Hippokrates het voor ons heel herkenbare fundament gelegd voor de westerse geneeskunde als praktisch vak. Hij observeert de zieke zeer nauwkeurig en beschrijft zijn scherpe waarneming. Uit deze beschrijvingen is bijvoorbeeld de migraine duidelijk herkenbaar. Hippokrates leert zijn studenten dat hun patiënten niet alleen moeten vertrouwen op de zorg van de arts. Patiënten moeten ook op zichzelf vertrouwen. Op hun zelfherstellend vermogen, zouden wij nu zeggen. Hij vertelt niet altijd de (gehele) diagnose aan de patiënt. Aan de patiënt die een grotere kans op overleven heeft, besteedt hij meer tijd dan aan patiënten die waarschijnlijk zullen sterven. Op deze manier kan de arts nooit de schuld van de dood krijgen. Het *Corpus Hippocraticum* is tot in de achttiende eeuw beschouwd als een klassieker voor studenten in de geneeskunde. Nu wordt het niet meer gebruikt, maar de ethische waarde van het werk van Hippokrates is tijdloos.

1.1.2 Eed van Hippokrates

Hippokrates streeft ernaar zijn leerlingen tot volledige en waardige artsen te maken. De raadgevingen van deze heidense arts zijn doortrokken van een hoogstaande, zedelijke opvatting van het artseneroep. Onmisbare deugden voor de arts zijn volgens Hippokrates vriendelijkheid (waar liefde voor mensen is, is ook liefde voor de geneeskunst), waardigheid (behandel geen onbehandelbaren), properheid (hygiëne) en bekwaamheid. Een kleine anekdote vol verleiding uit een middeleeuwse tekst is veelzeggend. Een paar jonge Atheners willen de bekende arts op de proef stellen. Ze huren een knap meisje in. Dat zal tegen een grote beloning proberen Hippokrates te verleiden. Het meisje blijft een nacht bij hem slapen, maar de onberispelijke medicus steekt geen vinger naar haar uit. Daarom willen de jonge opdrachtgevers hun geld terughebben. De schone jongedame wil daar niets van weten. Zij antwoordt de kwaadaardige heren: ‘Ik dacht dat jullie me toch geld hebben gegeven om een man te verleiden en niet om een zuil van zijn

35. Haeser, *Leerboek van de geschiedenis van de geneeskunde*, 57-59; Maas, ‘Homeopathie, van oudsher een integrale behandelwijze’; Hoes, ‘Historiografie IV’ en ‘Historiografie VI’.

plaats te krijgen?’ Dit middeleeuwse voorbeeld laat zien dat Hippokrates vanouds geldt als een toonbeeld van de goede houding van een beoefenaar van de geneeskunst.

De blijvende grondbeginselen van de medische ethiek zijn scherp omschreven in het document dat we de eed (*ius iurandum*) van Hippokrates noemen. Deze eed legt de wederzijdse verplichtingen tussen arts en patiënt vast. De eed is dus een *magna charta* van de medische ethiek. Daarin gaat het om collegialiteit, onaantastbaarheid van het leven, beroepsgeheim en kuisheid. Deze grondbeginselen willen vastheid geven aan het geweten van de arts. (8.1.2) Vanwege onvermoede en onverwachte situaties kan dat geweten soms in twijfel raken. Bijvoorbeeld in situaties die volledig uitzichtloos lijken, omdat er geen kruid is gewassen tegen het ziekteproces en de dood nadert en de patiënt verlangt te sterven. Hoe kan ik dan tóch vormgeven aan het levenbeschermende gevoelens van Hippokrates?

De hippocratische eed begint met het aanroepen van Apollo, de god van de geneeskunst. De ethiek van de arts rust uiteindelijk in goddelijke geboden. Hierop volgt een omstandige belofte van erkentelijkheid tegenover de leermeester. Dan volgt een nadere omschrijving en precisering. Aan het eind stelt de arts zich onder de goddelijke tucht. In de eed belooft hij het beroep getrouw uit te oefenen. Hij zal het leven onder alle omstandigheden eerbiedigen. Als het nodig is, maakt hij plaats voor een specialist. Hij zal zich onthouden van onzedelijke handelingen met zijn patiënten en het beroepsgeheim handhaven. Met deze eed wordt de ethiek van het vak voor alle tijden beschermd. Deze hoofdbeginselen voor de professionele uitoefening van het beroep hebben ongeveer 2500 jaar een onbetwistbare geldigheid genoten. Nog steeds is het zinvol als de leerweg van medische studenten uitloopt op het afleggen van een eed van trouw en toewijding aan het menselijk leven.

De oudste overgebleven weergave van de hippocratische eed vinden we in middeleeuwse geschriften. Een voorbeeld daarvan is het tiende-eeuwse Vaticaanse manuscript van Urbino, of een elfde-eeuwse manuscript in de St.-Marcusbibliotheek te Venetië. ‘Nooit zal ik een dodelijk middel verstrekken.’ In de oudheid was het niet ongebruikelijk dat een arts hulp bood bij het *cogitur velle mori* (= hij wordt gedwongen te willen sterven). ‘Evenzo zal ik geen enkele vrouw een middel geven dat tot abortus leidt.’ Ook die verklaring week af van de gebruiken uit die tijd. We kunnen dan wijzen op zowel Plato (427-347 v. Chr.) als Aristoteles (384-322 v. Chr.). Zij zagen in abortus een gerechtvaardigde methode om overbevolking tegen te gaan. De eed gaat dus in tegen de tijdgeest. Hij houdt een hoge medisch-ethische standaard hoog.³⁶ Wij leven onder vergelijkbare omstandigheden. Ook nu zijn er voluit actuele toepassingen in de lijn van Hippokrates. Denk aan organisaties zoals Siriz (VBOK) en de Stichting Schreeuw om Leven, of aan een document zoals de NPV-Levenswensverklaring.

36. Van Everdingen en Klazinga, ‘De eed op de helling’.

Vóór andere verzekeringen, zonder aarzeling en als een natuurlijk primair gegeven, zegt de hippocratische eed: 'Ik zal niemand, ook niet op zijn verzoek, helpen aan enig dodelijk geneesmiddel, noch uit eigen beweging daartoe met een advies komen.' Daarmee scheidt de eed geen nieuwe verplichtingen. De eed bevestigt alleen de normen die wezenlijk horen bij de professie, die daarin besloten liggen. Hij bedoelt vastheid te geven aan het geweten. (8.1.2) Dat kan onder druk van soms onvermoede en onverwachte omstandigheden weifelen en wankelen, aldus de Amsterdamse internist en medisch historicus prof. dr. G.A. Lindeboom (1905-1986). Tegenwoordig kunnen studenten kiezen uit een nieuw geformuleerde eed of de belofte.³⁷

1.1.3 Nederlandse artseneed

De opvattingen over wat van een arts mag worden verwacht, zijn in de loop der tijd veranderd. Toch is de tekst van de eed ongewijzigd gebleven. Hoog tijd dat deze wordt aangepast, vonden velen. Deze verzameling van ethische principes zou moeten worden vertaald naar de huidige tijd. Het initiatief is genomen door een tweetal Nederlandse artsen, de internist prof. dr. D.W. Erkelens (1939-2004) uit Utrecht en de gynaecoloog dr. J.W. Briët uit Deventer. Zij wilden de aloude eed in een nieuwe vorm gieten. Dit in navolging van de World Medical Association. De medische faculteiten hebben samen met de KNMG de oproep opgepakt. Zij hebben een werkgroep gevormd die een herziening van de eed heeft voorbereid. Die eed zou weer een paar duizend jaar meegaan, zo is gezegd.³⁸

In augustus 2003 was het zover. De Commissie Herziening Artseneed heeft een nieuwe formulering uitgegeven. Die sluit aan bij de veranderingen in de uitoefening van het beroep, in de maatschappij en in de manier waarop men tegen de geneeskunde en artsen aankijkt:

'Ik zweer/belof dat ik de geneeskunst zo goed als ik kan zal uitoefenen ten dienste van mijn medemens. Ik zal zorgen voor zieken, gezondheid bevorderen en lijden verlichten.

Ik stel het belang van de patiënt voorop en eerbiedig zijn opvattingen. Ik zal aan de patiënt geen schade doen. Ik luister en zal hem goed inlichten. Ik zal geheim houden wat mij is toevertrouwd.

Ik zal de geneeskundige kennis van mijzelf en anderen bevorderen. Ik erken de grenzen van mijn mogelijkheden. Ik zal mij open en toetsbaar opstellen, en ik ken mijn verantwoordelijkheid voor de samenleving. Ik zal de beschikbaarheid en toegankelijkheid van de gezondheidszorg bevorderen. Ik maak geen misbruik van mijn medische kennis, ook niet onder druk.

Ik zal zo het beroep van arts in ere houden.

Dat belof ik./Zo waarlijk helpe mij God almachtig.'

37. Lindeboom, *Euthanasie in historisch perspectief*, 11; Strijbos (red.), *Medische ethiek in de branding*, 182-204; Lindeboom, *Opstellen over medische ethiek*, 37-43.

38. Erkelens, 'Artseneed aan herziening toe'; Briët, Weijenberg en Homan, 'Artseneed aan herziening toe. Ethisch kompas'; Van Everdingen en Klazinga, 'De eed op de helling'.

De verbetering ten opzichte van de vorige versie is opzienbarend. Toch zou ik de nieuwe artseneed willen verrijken.³⁹ De belangrijkste reden betreft het 'zijn' van de mens. Dat wordt in de nieuwe eed niet gezien als een voorgegeven feit, als een objectief feit. Omdat de betreffende mens eerst 'is', kunnen we hem vervolgens als patiënt behandelen. Door niet van het 'zijn' uit te gaan, kan het mensenleven een relatieve waarde krijgen.

Het ontbreken van deze voorgegevenheid hangt wellicht weer samen met het ontbreken van een levensbeschouwelijke dimensie. Daarin gaat het om het transcendent, het metafysische, het bovenzintuiglijke, het bovenaardse, het spirituele/geestelijke. De oude hippocratische eed hanteert juist díe elementen. Daarbinnen plaatst de eed de voornaamste directieven voor het gedrag van de arts. Daarbinnen past ook een levenbeschermende geneeskunde. Principes zijn bepalend voor de praktijk.

Omgekeerd kan ook de *praxis* bepalend zijn voor de *principia*. Dan ontstaat er een ander probleem. Dan komen we tot een pragmatische en utilistische ethiek. Die is gericht op bruikbaarheid en nut. In een dergelijke ethiek is het leven van de mens niet veilig. Dan komen we tot een leven relativiserende geneeskunde. Dan zal de blijvende betekenis van een oude spreuk van de Romeinse blijspeldichter Plautus (254-184 v. Chr.) blijken. Hij zei: *Homo homini lupus*, de ene mens is voor de andere een wolf.

Dit gevaar bewijst het belang van de hippocratische en de joods-christelijke traditie. Zij zijn de bron van onze westerse cultuur. Zij pleiten voor het in praktijk brengen van de grondprincipes eerbied, liefde en dienst.⁴⁰ Het Hebreeuwse woord *chaj* staat voor ons woord 'leven'. Eigenlijk betekent het: 'in leven zijn', 'in leven blijven'. Soms komt dat niet expliciet tot uitdrukking. Toch trilt in dit woord voor leven altijd op de een of andere manier de tegenstelling mee: 'sterven', 'dood zijn'. Het leven is dus een kwetsbaar bezit. (Ps. 118:17) Kies dan het leven ... zo maant Gods Woord. (Deut. 30:19) Het Hebreeuwse woord *chaj* is ook te vertalen als 'levend' en 'levendig'. Dat wordt in de Hebreeuwse tekst nooit gezegd van planten, maar wel van dieren, van mensen en van G'd (joodse schrijfwijze). Zoals gezegd luidt het in de hippocratische eed vóór andere verzekeringen, zonder aarzeling en als natuurlijk primair gegeven: 'Ik zal aan niemand, ook niet op zijn verzoek, enig dodelijk geneesmiddel toedienen, noch uit eigen beweging daartoe met een advies komen.'⁷

Wezenlijke elementen van de artseneed komen in de praktijk van de palliatieve zorg vaak expliciet aan de orde. In de palliatieve zorg gaat het om totale zorg. Daarin speelt de complementaire zorg ook een belangrijke rol.⁴¹ Studenten moeten ervaring opdoen in de zorg voor stervende mensen. Dan stellen ze hun idee over

39. Seldenrijk, 'De eed van Hippocrates in het licht van de hedendaagse medische thiek', 61-85.

40. Velema, 'Grondprincipes van medische ethiek'.

41. Van der Wal, 'Welzijn in plaats van de pil'; Olthuis, 'De eed in de praktijk'; De Graeff en Van Oirschot (red.), *Palliatieve zorg*, 93-137; Gootjes en Nolet (red.), *Zakboekje Palliatieve zorg*, 20-23.

de dood en de geneeskunde grondig bij. Dit blijkt uit (buitenlands) onderzoek. De nadrukkelijke aanwezigheid van de naderende dood is van groot belang. Dan worden de ‘hoge principes’ van het artsenvak verhelderd. Sterven is een eenmalige en zeer persoonlijke aangelegenheid. Daarom is ‘het belang van de patiënt en respect voor zijn opvattingen’ in de laatste levensfase een bepalende factor bij het handelen van de arts. Dat vraagt uitdrukkelijk om een persoonlijke benadering. Zoals de eed stelt, vraagt dat om ‘te luisteren en de patiënt goed in te lichten’ over het verdere verloop en de te verwachten symptomen. Dit is voluit in de lijn van Hippokrates. Laten we daarom aan het ‘zijn’ van de mens ook in de nieuwe eed een voorgegeven objectieve waarde toekennen. In 1948 hebben ook de Verenigde Naties in de *Universele verklaring voor de rechten van de mens* teruggegrepen op die onherleidbare waardigheid. Die waardigheid is ieder mens – alleen al door zijn bestaan – gegeven.

Hippokrates hanteert zowel het genezen vanuit gelijkende middelen als het genezen vanuit tegengestelde middelen. Hij heeft de methode en de ethiek van het vak op een goede manier gelegd. Zijn ethiek is de onze. In de volgende paragraaf gaan we eerst in op de historische context, waarin de homeopathische en reguliere behandelwijzen zijn ontstaan. In hoofdstuk 2 bespreken we vanaf paragraaf 2.3 het karakter van het momenteel overheersende ‘reguliere monopolie’.

1.2 Van oudheid naar nieuwe tijd

In deze paragraaf wil ik de brug tussen oudheid en heden leggen en in (sub)paragraaf 5.1.6 en 6.7 een brug tussen complementair en regulier. Hoe dacht men in de oudheid over God, over de mens en over de kosmos en hoe doen we dat nu? Wat hield en houdt ons ‘zijn’ als levende mens in? Wat betekent het voor onze samenleving als God geen levende werkelijkheid zou zijn? Waarom kijken we nu anders tegen de werkelijkheid aan dan toen? Waarom heeft bijvoorbeeld het mensenleven in onze tijd een relatieve waarde gekregen? Waarom wijzen reguliere artsen complementaire behandelwijzen af als onwetenschappelijk? Wanneer is die fundamentele omslag in het denken ontstaan? En wat zijn de gevolgen voor de westerse cultuur, de geneeskunde, de patiënt en zijn geloof, hoop en liefde? Al deze vragen hebben betrekking op onze kijk op de werkelijkheid. Ze zijn van groot belang voor ons begrip, van arts en patiënt. Dit is het werkveld van de filosofen of wijsgeren. Maar het werkveld is niet voor hen alleen van betekenis. Hoe dit werkelijkheidsbesef zich ontwikkelde, wordt in deze paragraaf globaal uitgelegd. Eerst vragen we ons af wat ‘werkelijkheid’ eigenlijk is. Dan kijken we naar de ‘leer van het *zijn*’ (metafysica). Vervolgens komt een beslissend middeleeuws debat tussen nominalisten en realisten ter sprake. Daarna kan ik de denklijn vanaf Hippokrates schetsen. Via de achttiende-eeuwse verlichting komen we uit bij een onverwachte conclusie voor vandaag de dag.

1.2.1. *Metafysica: wat is werkelijkheid eigenlijk?*

Hippokrates haalde de geneeskunde uit de handen van de toverende priesters. Hij gaf haar een natuurlijke basis. Daarbij erkende hij dat de ethiek van de arts rust in Gods geboden. Om misverstand te voorkomen: Hippokrates had natuurlijk een heidens godsbeeld. Maar het feit dat de mens er is, betekende volgens hem dat zijn 'zijn' een levenbeschermend respect verdient. Vandaar dat Hippokrates in zijn artsenopleiding het vak filosofie invoert. Volgens de herkomst van het woord 'filosofie' betekent deze term 'liefde voor wijsheid'. Het verwerven van ware kennis en diep inzicht is moeilijk. Bovendien beseft de werkelijk wijze mens hoe gering zijn kennis is. Daarom is in de loop van de tijd gekozen voor 'begeerte naar wijsheid', naar ware, diepe, volmaakte kennis. Want we kennen iets werkelijk als we weten wat iets 'is'. Zo ontstaat ons zicht op de werkelijkheid.

a. Plato en Aristoteles

We kunnen filosofie of wijsbegeerte ook omschrijven als een zeker weten over de dingen. Hier stuiten we op twee Griekse 'groten' in de filosofie: Plato (427-347 v. Chr.) en Aristoteles (384-322 v. Chr.). Voor zover wetenschappers, theologen en politiek verantwoordelijken zich bewust zijn van de filosofische wortels van hun denken, hebben ze goeddeels allen een 'aristotelische werkelijkheidsopvatting'. Dit geldt in belangrijke mate ook voor Thomas van Aquino (1225-1274). In zijn metafysica, zijn natuurfilosofie en zijn ethiek beroept hij zich weliswaar op Augustinus (354-430) en ook op Plato, maar vooral op Aristoteles. Dat blijkt uit de publicaties van de hoogleraren dr. L.J. Elders (geb. 1926) en dr. S. Pinckaers (geb. 1925).⁴²

Aristoteles suggereert dat alles op de een of andere manier oorzakelijk met elkaar in verband staat (causaliteit). Uitsluitend wat we met onze zintuigen kunnen waarnemen, alle dingen die waarneembaar bestaan, zijn in hun 'zijn' de objectieve werkelijkheid. Wanneer dat alles is, leven we binnen de drie dimensies van lengte, breedte en hoogte van de fysische werkelijkheid. Dan is uitsluitend wat we kunnen tellen, wegen en meten, dan is de materie de enige werkelijkheid. In het fysische domein geldt het adagium van de Oostenrijks-Britse filosoof Ludwig Wittgenstein (1889-1951): "*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.*" Alles daarbuiten – een 'vierde dimensie' van ideeën, van God, engelen en demonen en zo meer – is absurd. Daar moeten we over zwijgen.

Dat is het onvermijdelijke gevolg van Aristotelisch denken: seculier, niet solidair en ondemocratisch. Het was niet Nietzsche (1844-1900) die voor het eerst zei dat God dood was, aldus de Duitse hoogleraar filosofie dr. Markus Gabriel (geb. 1980). Nee, dat deed Hegel (1770-1831) al in 1807. En toch is God volgens Gabriel meer dan twee eeuwen later nog steeds niet helemaal uit onze hoofden verdwenen. Gabriel wil de metafysica met wortel en tak uit ons denken rukken.⁴³

42. Elders, *De metafysica van St. Thomas van Aquino* deel I en deel II; idem, *De natuurfilosofie van Sint-Thomas van Aquino*; idem, *De ethiek van Thomas van Aquino*; Elders en Tukker, *Thomas van Aquino*; Pinckaers, *De bronnen van de christelijke moraal*.

43. Van de Poll, 'Goed nieuws: de wereld bestaat niet'.

De door Aristoteles geschraagde opvatting van de werkelijkheid en de wetenschap laat het niet toe Plato's wezensdenken te begrijpen.⁴⁴ Dat bewees Aristoteles uittrenturen. Ook voor Aristoteles was het respect voor zijn leermeester Plato het hoogst haalbare. Maar als je volgens Plato diep nadenkt, vraag je naar het wezen van de dingen. Als je dat wezen kunt definiëren, kan dat ook van alles 'veroorzaken'. Dat is dan een heel andere oorzakelijkheid dan de fysische die Aristoteles voor ogen heeft. De zintuiglijk waarneembare substantie is volgens Aristoteles tot stand gekomen door de verbintenis van materie en vorm: zonder materie is de vorm niets. Wat bij Aristoteles de vorm is, is bij Plato het wezen. De fysische of materiële werkelijkheid van Aristoteles is die van het causale of oorzakelijke denken in oorzaak en gevolg (driedimensionaal). Er is geen plaats voor een werkelijkheid die fysiek onvoorstelbaar is en zo verdween God. Voor het werkelijkheidsgehalte van welke godsvoorstelling dan ook was geen plaats meer in het wetenschappelijke denken. Naast en in de fysieke werkelijkheid is er bij Plato de *metafysische werkelijkheid* van het wezen van de dingen ('vierde dimensie'), niet fysiek voorstelbaar maar wel werkelijkheid. We leven dus altijd tegelijk in twee werkelijkheden die elkaar logisch uitsluiten: de fysische en de metafysische. Die naam metafysica komt uit de werken van Aristoteles. Hij bespreekt die leer van het zijn (metafysica) letterlijk ná de fysica (*meta ta fysika*).

De kritiek van Aristoteles op Plato gaat over het feit dat Plato in de ogen van Aristoteles duidelijk onderscheid maakt tussen de kracht die de wagen trekt – dus de paarden – en degene die stuurt, dus de *Vernunft*. Die *Vernunft* moet volgens Aristoteles in de paarden zelf zitten. De *Vernunft* is volgens Aristoteles een op niets gebaseerde theorie. Als je hartstochten en begeerten gaat bedwingen met pure theorie, dan komt daar volgens hem niets van terecht. Nee, je hebt een soort aftastende voorzichtigheid, een praktisch inzicht (de deugd van de *prudencia*, de Griekse *phronesis*) nodig. En zo wordt Aristoteles als het ware een 'vadermoordeenaar' van zijn leermeester Plato. Want bij Plato staat de *Vernunft*, staat het inzicht alleen voor de normatieve en het verstand voor de fysieke kant van de situatie waarin beslissingen moeten worden genomen.

Plato zegt dat we moeten inzien waar het wezenlijk om gaat. Daardoor wordt je niet minder geconfronteerd met de harde werkelijkheid van macht, wellust, jaloezie, gierigheid, driften, hartstochten, zinnelijkheden en noem maar op. Maar door het wezensinzicht ben je wel beter – zo niet überhaupt – in staat een verantwoorde afweging te maken. Een afweging tussen wat je door dit wezensinzicht als het goede bent gaan zien en ervaren én de even onweerstaanbaar opdringende fysieke werkelijkheid van begeerte, het paard van onmatigheid en redeloze en grenzeloze corruptie en gewinzucht. Die fysieke werkelijkheid wordt niet door de *Vernunft* uitgeschakeld, maar die wordt in balans gebracht met de normatieve kant. Bij de gratie van meestal onbewust maar toch geaccepteerde absolute normen kan een democratie bestaan.

44. Buve, *Plato in het Vaticaan*, 207-217; Muller, 'Metafysica moet'.

Dus niet de paarden, maar de stuurman moet daarom wel de *Vernunft* zijn, want alleen die kan zicht hebben op de dubbele waarheid. De wetenschap moet opnieuw worden gedefinieerd op een manier die rekening houdt met de *veritas duplex*. Dan mag ook de vraag naar het wezen van God verantwoord worden gesteld en kan Hij Zijn plaats binnen de wetenschap weer terugkrijgen.

We nemen mensen en dingen (aristotelische vormen) waar in onze fysieke leefwereld. Maar wat maakt een mens of een ding tot deze ‘individuele mens’ of tot ‘dit afzonderlijke ding’? Wat bepaalt hun eenheid als mens of ding? In zijn ideeënleer gaat Plato uit van een *metafysisch dualisme*: hij maakt een strenge scheiding tussen het rijk van het immateriële en bovenzinlijke of ‘bovenaardse existentie’ én de materiële of zintuiglijk waarneembare wereld. In de eerste wereld van de ‘ideeën’ gaat het om het ‘wezen’ en dat wezen ‘is’, omdat het ‘werkt’ en daarom is het werkelijkheid. De ‘ideeën’ kennen we niet uit onze waarneming. Het is omgekeerd: door de kennis van de ‘idee’ wordt de ervaring mogelijk.

Plato denkt autonoom naar God toe vanuit de menselijke rede: niet in de zin van de ratio van het rationalisme. Hem gaat het om de redelijkheid/denkvermogen/intuïtie en ‘gezond verstand’, zoals dat zit in het Duitse woord *Vernunft*. In onze taal worden ratio en redelijkheid gebruikt als synoniemen, maar dat zijn ze niet! Vanuit dit denken is God voor Plato hetzelfde als ‘het Goede’. In het *neoplatonisme* van Plotinus (204/5-270) is God ‘het Ene’. Daarom denkt Plotinus vanuit God, dus theologisch. De christelijke denktraditie vertaalt de filosofische denkwijze op een eigen manier. Augustinus vervangt ‘het Ene’ altijd door de Heilige Drie-eenheid. Alles wat we dus zeggen met betrekking tot God Zelf, zeggen we ook van de afzonderlijke personen, de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Dat zeggen we tegelijk van de Drie-eenheid Zelf, niet in het meervoud maar in het enkelvoud. Ze zijn vanuit de oorspronkelijke betekenis van het woord ‘persoon’ (Grieks: *personamasker*) ieder de personificatie van God. Daarom is God veeleer Triniteit dan drievoudig. (8.1.1) En deze God heeft volgens Augustinus een menselijke kant. Die is vanuit Gods wezen relationeel gericht naar Zijn schepping en naar ons mensen. Alleen in Jezus kunnen wij tot God komen en Hem kennen.⁴⁵

God doet Zich in de openbaring van Zijn Woord kennen als “Ik ben Die Ik ben, zal zijn Die Ik ben, ben Die Ik zal zijn” als een actief aanwezig zijn. (Ex. 3:14) Hij is het hoogste ‘Zijn’ (Hebr. *bajab*). God ‘is’ (Hebr. 11:6), Hij bestaat onafhankelijk van wat wij mensen zijn en vinden. Het bestaan van God behoort tot de onzichtbare dingen. (Matth. 11:27; Rom. 1:20; Kol. 1:15; 1 Tim. 1:17) Van die onzichtbare dingen hebben de gelovigen door hun geloof het overtuigend bewijs (vs.1). Hij blijft werkelijkheid ook als wij betwijfelen of God wel ‘is’, wel bestaat. (Jak. 2:19; vgl. Deut. 6:4; Mark. 12:32) Als we de God van de kosmische ordening met pensioen sturen, vervallen we in het materialisme. Aristoteles kan God alleen

45. Augustinus van Hippo, *Over de Drie-eenheid*; 4.9.2; 5.8.9; 6.3.4; 6.8.9.

maar denken als ‘onbewogen beweger’. Dit is in feite onvoorstelbaar. In feite geeft hij dus aan dat God in Zijn fysische universum eigenlijk ondenkbaar is. En dat is precies de reden, waarom tegenwoordig haast alle wetenschappers atheïst zijn en waarom de media dit beeld van de werkelijkheid onkritisch uitdragen. (1.2.2)

In de Griekse tijd waren er dus twee filosofische stromingen. Enerzijds was er die van het oerbewustzijn en het oude bovenzintuiglijke weten (Plato). Anderzijds ontmoeten we er het logisch denken en de zintuiglijke waarneming (Aristoteles). Beide stromingen blijven na de Griekse tijd aanwezig in wisselende verbondenheid en zichtbaarheid. Zo zien we eeuwen later bij Paracelsus (1493-1541) beide richtingen herkenbaar terug. We zouden kunnen zeggen dat hij – net zoals Faust van Goethe – ‘twee zielen in één borst’ heeft. Maar Paracelsus lijdt er minder onder dan Faust. Met die ene ziel schouwt Paracelsus nog in de geestelijke wereld, terwijl de andere ziel volledig is gericht op het empirisch onderzoek van aarde en mens.⁴⁶

Beide stromingen zijn nog steeds bepalend voor onze visie op de werkelijkheid. We moeten niet alleen rekening houden met de werkelijkheidsopvatting van Aristoteles, maar ook met de daartoe niet reduceerbare van Plato. Dan kunnen we zelfs méér aanspraak maken op echte wetenschappelijke objectiviteit.⁴⁷ Daarom moeten we straks nader ingaan op het middeleeuwse debat tussen het zogenoemde nominalisme (louter zintuiglijk; Aristoteles) en realisme (ook bovenzintuiglijk; Plato). (woord vooraf; 1.2.2; 2.8.1-2) Dit debat is ook van groot belang voor een integraal begrip van de geneeskunde. Als vanouds moet die geneeskunde een integrale geneeskunst zijn. (4.4.1) Om beide begrippen nominalisme en realisme te begrijpen, om iets te snappen van de werkelijkheid moeten we ook kijken naar het begrip ‘ontologie’. Dat is niet de leer van het ‘zijn’, van het bestaan in zichzelf (metafysica), maar de leer van de ‘zijnden’, de organismen en de dingen die bestaan.

’t Zal duidelijk zijn. Ons denken en begrijpen van de werkelijkheid is een zoektocht. We zoeken naar wat er ligt achter de fysische, de natuurlijke verschijnselen van onze werkelijkheid. Om deze vraag gaat het in de ‘metafysica’, de leer van het zijn. De metafysica bestudeert de dingen in zoverre ze werkelijkheid zijn en deze werkelijkheid gemeenschappelijk hebben. Ook ziet zij af van de materiële aspecten van wat we waarnemen en ze kijkt niet naar de dingen in hun verscheidenheid. Ze wil de diepere zijnswaarde van de dingen zelf kennen.

Naast de metafysica is er de ‘ontologie’. In de ontologie stellen we de vraag: wat zeggen wij van iets, wanneer wij zeggen dat het ‘is’, dat het bestaat? Ontologie – als leer van de zijnden – onderscheidt zich dus van de metafysica. Daar ging het om het bestaan in zichzelf. De natuurwetenschappen hebben grote successen geboekt. Die successen hebben invloed op de hedendaagse ontologen. Die ontologen doen

46. Kramers, ‘Twee zielen in mijn borst’.

47. Buve, *Plato in het Vaticaan*, 207-217.

soms net alsof we het 'zijn' kunnen uitleggen in termen van 'waarneembaarheid'. Dan bestaat iets uitsluitend wanneer een gunstig gesitueerde waarnemer dat 'iets' proefondervindelijk kan waarnemen. Zo niet, dan bestaat het niet.⁴⁸

Dergelijke empirische ontologieën maken het moeilijk te claimen dat God bestaat of juist niet bestaat. Hoe moet een waarnemer zijn gesitueerd om God te kunnen waarnemen? Daarom beklemtonen ook moderne theologen: God is niet. We moeten Hem realiseren in het geloof en in het gelovig handelen van mensen. Deze gedachte staat haaks op de christelijke denktraditie.

Prof. dr. H. Kuitert (geb. 1924) gaat nog een stap verder. Volgens hem is het geloof een hachelijke zaak, "want niemand heeft ooit God gezien." We construeren een voorstelling, een zoekontwerp van Hem. Dat doen we op basis van wat ons is overgeleverd plus onze eigen ervaring. "Alles wat wij over Boven zeggen, komt van beneden", zo stelt prof. Kuitert. (1.2.3) De profeten beginnen meer dan 3000 keer hun godswaarden met 'Zo zegt de Heer'. Dan moeten we niet denken dat het dan ook inderdaad God is, Die zo spreekt. Nee, het is een neerslag van menselijke ervaringen met God. Om het te zeggen in het model voor kennistheorie (epistemologie) van Aristoteles: de ervaring (dat God bestaat) is er eerst en vervolgens het subject dat door deze ervaring is gevormd (God). En het object (God) bestaat niet buiten en naast zijn vormende rol: er is alleen de oppervlakte van de ervaring – object en subject zijn hiervan slechts de 'randen' of schaduwbeelden, zo legt prof. dr. F. Ankersmit uit.⁴⁹

De Bijbel is er dan ook alleen voor het verhaal, maar niet voor de moraal, aldus Kuitert. Er is geen God, zegt ook de Bijbel. (Ps. 14:1; 53:2) Maar daar staat wel iets vóór: dit zijn woorden van een dwaas, die halsstarrig de wijsheid verwerpt. Het Hebreeuwse grondwoord *nābāl* (God doodt de historische persoon Nabal; 1 Sam. 25:38) spreekt meer over de morele blikrichting dan over een intellectueel vermogen. Het is iemand die geen respect voor God heeft. Daar ligt de oorzaak van de morele verdorvenheid die dichter David destijds al waarnam.

Kuitert denkt Aristotelisch. De theoloog is God kwijtgeraakt en hanteert een autonome moraal. Die is ook terug te vinden in de gangbare analytische of procedurele ethiek en politieke stellingnamen. Die ethiek gaat uit van het zelfbeschikkingsrecht. Anders is het met de hermeneutisch georiënteerde ethiek. Die is heteronoom: ze rekent met voorgegeven waarden en normen. Die steekt veel energie in verduidelijking van de morele vraag en raakt niet geobsedeerd door een snelle oplossing. Om deze heteronome benadering op een goede manier te kunnen uitvoeren en om deze benadering te kunnen handhaven, moeten we erkennen dat we leven in een 'dubbele werkelijkheid' (met ook een 'vierde dimensie' bij de drie algemeen erkende). Plato denkt anders. Hoe hij het kon weten, weten wij niet.

48. Sarot, 'Metafysica/Ontologie/Realisme'; Elders, *De metafysica van St. Thomas van Aquino* deel I, 44-60; idem, *De natuurfilosofie van Sint-Thomas van Aquino*, 8-28.

49. Ankersmit, *De sublieme historische ervaring*, 264-276.

Maar in zijn dialoog *Timaecus* (zijn ‘theorie over alles’) zegt hij: “De zoon van God is als de letter *Chi* in het heelal.” De naam Christus begint met deze letter, die de vorm heeft van een schuin kruis: X.

Goethe dichtte in *Zahmen Xenien* (Grieks: gastgeschenk):

*Wär’ nicht das Auge sonnenhaft,
Die Sonne könnt’ es nie erblicken.
Läg nicht in uns des Gottes eigne Kraft,
Wie könnt’ uns Göttliches entzücken?*

Wat op het eerste gezicht bedreigend mag lijken, is volgens Goethe altijd al onderdeel van onze identiteit geweest. Iets van de zon of van god/God moet altijd deel hebben uitgemaakt van wat we zijn. Anders zouden we nooit overweldigd kunnen worden door de zon of het goddelijke/Goddelijke. Volgens Plato is alle kennis uiteindelijk een kwestie van zich herinneren van wat reeds in onze geest aanwezig is, zonder dat we ons hiervan bewust zijn.⁵⁰

b. Dubbele waarheid/werkelijkheid of *veritas duplex*

Hoe houden we deze denktradities bijeen of minstens wederzijds gerespecteerd? Die vraag probeert dr. J.D.J. Buve te beantwoorden met zijn zogenoemde *veritas duplex* (woord vooraf; gebruikte begrippen), zijn dubbele waarheid.⁵¹ Waar Wittgenstein zegt dat we eigenlijk moeten zwijgen, blijkt dat we toch zinvol over zaken kunnen spreken. Wijsbegeerte is nog altijd de moeder der wetenschappen! Buve denkt in zijn metafysica door op het metafysisch dualisme van Plato: er is sprake van een materiële fysieke werkelijkheid én een immateriële metafysische werkelijkheid. Alleen de filosofie kan vragen wat iets ‘is’. Als die vraag goed wordt gesteld, leidt dat zelfs noodzakelijkerwijs tot het wezen van de dingen. Alle andere wetenschappen – tot en met de theologie⁵², zo zagen we in de vorige alinea’s – vragen naar het functioneren van de dingen: zij denken specifiek instrumenteel. Met de filosofie van de dubbele waarheid is het mogelijk te komen tot inzicht in het wezen van de dingen. Zo’n wezensdefinitie moet aan strikte criteria gehoorzamen. Met die criteria kun je achteraf een bereikte wezensdefinitie toetsen. Die criteria zijn voor de huidige nominalistisch georiënteerde wetenschap weliswaar niet aanvaardbaar. Toch maken de criteria iedereen duidelijk, dat aan het definiëren van het wezen van de dingen heel hoge eisen worden gesteld. Ze laten zien dat het een wetenschap op zichzelf is, om tot zulke definities te kunnen komen.

Op zoek naar een absolute voorwaarde om van het wezen van iets te kunnen spreken, zijn er de volgende criteria:

1. Elke wezensdefinitie van een voorwerp of relatie is altijd contradictoair; dat wil

50. Ibidem, 146-163.

51. Buve, ‘De dubbele waarheid van de Geert Grote Universiteit’; idem, *Liber Universitatis*, 43-53; idem, *Plato in het Vaticaan*, 207-217; 253-270.

52. Elders, *De metafysica van St. Thomas van Aquino* deel II, 276-282.

zeggen: wederzijds uitsluitend met elke uiterlijke beschrijving van dat voorwerp en zijn functies.

2. Daarom moet elke wezensdefinitie omkeerbaar zijn; stel dat het wezen van de stoel is, dat je ervan moet kunnen opstaan. Dan is of functioneert alles waarvan je kunt opstaan als een stoel, al is dat een liggende boom.

3. Een wezensdefinitie en een fysische beschrijving van eenzelfde ding kunnen dus nooit in elkaars verlengde liggen, omdat zij elkaar uitsluiten. Het is dus niet zo dat een wezensdefinitie een vollediger beeld van 'de' werkelijkheid geeft. Want dat vollediger beeld bestaat niet. Dat is het probleem. Definitie en beschrijving kunnen nooit complementair zijn, want ze zijn alternatief.

4. Verder moet elke wezensdefinitie onvoorstelbaar zijn, namelijk logisch absurd. Immers, de logica is gebaseerd op de fysische werkelijkheidsopvatting van Aristoteles. Die kan niet gelden voor de daarmee contradictoire opvatting van de werkelijkheid van Plato.

5. Vervolgens moet een wezensdefinitie altijd absoluut zijn. Deze definitie geeft namelijk precies de grens aan tussen het 'zijn' en het net 'niet-zijn'. Dus iets dat niet voldoet aan de definitie is iets totaal anders. Omgekeerd: alles wat er wél aan voldoet, hoort absoluut tot het wezen.

6. Hieruit volgt al, dat je uitsluitend op één manier kunt doordringen tot het wezen van iets of van een relatie. Dat doe je door te vragen wat iets is. En nooit door te vragen wat het oplevert, wat het kost, hoe het werkt, etc. Dus als je vraagt wat geld is, kom je uit bij het wezen van het geld, namelijk: 'gestold vertrouwen'. Want als het vertrouwen weg is, is het geld weg. Alle andere vragen leiden hoogstens tot iets contrairs, iets tegengestelds of tegenstrijdigs, maar nooit tot iets contradictoires zoals de zijnsvraag.

7. Ten slotte heeft dit alles tot gevolg, dat een wezensdefinitie alleen in woordtaal overdraagbaar is. Je kunt dus alleen 'zeggen' wat het wezen van iets is, want je kunt je er niets bij voorstellen. In de dominante wetenschap is alles in principe zonder woordtaal overdraagbaar, omdat het altijd zintuiglijk waarneembaar moet zijn.

Dr. Buve concludeert dan ook dat een wetenschappelijk verdedigbare wezensdefinitie niet eenvoudig is. Bovenstaande toetsingscriteria sluiten op geen enkele manier aan bij de 'zintuiglijke waarneembaarheid' in de wetenschappelijk hoofdstroom, zoals neergelegd in het 'evidence-based' principe. Maar let wel: wezensdefinities zijn ook *evidence-based*. Deze 'evidence' kan alleen intuïtief zijn. Ze kan namelijk alleen door 'inzien' en niet door zintuiglijk 'zien' tot stand komen. Dat neemt niet weg, dat ze achteraf wel toetsbaar is. Daarvoor heeft Buve juist die criteria ontwikkeld. Overigens is er geen verschil in de eisen voor een 'metafysische' erkenning en voor een 'fysische' erkenning. Want ook een metafysische definitie moet aan een wetenschappelijk forum worden voorgelegd. Dat forum moet beoordelen of de voorgestelde wezensdefinities daadwerkelijk aan de zeven criteria voldoen. Dat forum moet dan wel een forum zijn dat de werkelijkheid van het metafysische wezen van de dingen niet *a priori* verwerpt. Dat is nu feitelijk het geval bij het overgrote deel van alle wetenschappers.

Er moet dus een nieuw wetenschappelijk forum worden gevormd. Dat forum moet het denken in termen van het wezen van de dingen op een wetenschappelijk verantwoorde manier kunnen beoordelen. Zo niet, dan is elke *peer-review* van wetenschappelijk verantwoorde wezensdefinities per definitie zinloos en maatschappelijk hoogst dubieus. Ook vandaag de dag moet de belangrijkste taak van opvoeders zijn: het vormen van democratisch bewustzijn en het versterken van de solidariteitsgedachte bij kinderen en studenten.

Door de theorie van de dubbele waarheid krijgt het debat over waarden en normen ineens een intellectueel te verantwoorden inhoud, die het tot nog moest ontberen. Natuurlijk, ook nu wordt er veel gesproken over moraal en ethiek. Maar dat gebeurt uitsluitend vanuit het rationele, lees: aristotelische denkkader dat de wetenschap voorschrijft. Voor absolute waarden en normen is bij de materialistische opvatting van Aristoteles geen plaats. Er kan namelijk niet iets absoluuts bestaan. Wat wetenschappelijk verantwoord is, moet namelijk falsifieerbaar zijn! Waarden en normen zijn daardoor arbitrair en subjectief: voor elk wat wils.

De theorie van de *veritas duplex*, de dubbele waarheid/werkelijkheid geeft aan waarden en normen hun oorspronkelijke absolute karakter terug. Het alom zichtbare normverval in de publieke opinie houdt verband met de verwatering van het oorspronkelijke normbegrip. Het houdt verband ook met de verwaterde intellectuele omgang met dit normbegrip. We moeten het begrip 'redelijkheid' of '*Vernunft*' weer herwaarderen. In de *Vernunft* gaat het om ruimte en tijd overschrijdende inzichten, terwijl het calculerende oorzakelijkheidsdenken van het verstand uitsluitend rekent met de voorstelbare werkelijkheid. Want redelijkheid en 'gezond verstand' zijn wezenlijke bouwsteen om de democratie – maar evenzeer het gehele leven – theoretisch op te funderen. Zo kan de theorie van de dubbele waarheid ons helpen uit impasses waarin we zijn terecht gekomen door ons rationele, driedimensionale denken dat is gericht op technocratie en efficiency. Want dan hebben we naast ons alledaagse fysische denken ook oog voor de metafysische werkelijkheid van echte waarden en normen. Enkel een herbezinning op de metafysische werkelijkheid is in staat het verloren evenwicht te hervinden: de *dubbele* werkelijkheid van Buve.

c. Ethische consequenties

De fysische en de metafysische werkelijkheidsopvatting van ons leven lopen strak langs elkaar én ze sluiten elkaar wederzijds uit. Een absolute definitie van het wezen van 'iets' is fysisch niet mogelijk: die bestaat dus niet in de ogen van de Aristotelicus of materialist. In het kader van de metafysische werkelijkheidsopvatting bestaat die absolute definitie wel. En die metafysische werkelijkheidsopvatting kan zelfs niet bestaan zonder zo'n absolute bepaling. Die absolute norm is echter niet minder en ook niet meer evident dan wat we van hetzelfde 'iets' beschouwen als zintuiglijk evident. Dat is precies de reden waarom wij van een dubbele werkelijkheid c.q. waarheid moeten spreken.

Stel dat je in zo'n geval een objectief verantwoorde beslissing moet nemen. Dan kun je je wanen in de positie van een ezel. Die ezel verhoogert tussen twee hooibergen, omdat hij niet kan beslissen van welke van de twee hij moet beginnen te eten. Want noch de absolute norm noch de dwingende zintuiglijke evidentie kan op zichzelf de objectiviteit van de beslissing rechtvaardigen.

In die positie van de ezel kun je het realiteitsgehalte van je beslissing niet rechtvaardigen, laat staan garanderen: het fysische en metafysische sluiten elkaar immers objectief uit. Die objectiviteit van een beslissing kan alleen tot stand komen in het geweten van de beslisser. De concrete situatie verplicht hem tussen beide strikt parallelle mogelijkheden een standpunt in te nemen.

Zo'n onbewuste afweging kan alleen objectief zijn, als voor de beslisser de 'werkelijkheid van de norm' en de 'werkelijkheid van de zintuiglijke evidentie' objectief gelijkwaardig zijn. In de heersende wetenschapsopvatting is dat juist 'evident' niét het geval: zij wijzen de realiteitswaarde van de metafysica de deur, ze sluiten die uit. De theorie van de dubbele waarheid kan dat gebrek aan objectiviteit corrigeren.

Waar ligt het omslagpunt van de fysische en metafysische werkelijkheidsopvatting? Sta je aan de fysische of materialistische of driedimensionale kant, dan staat alles met elkaar in een oorzaak-gevolg (causaal) verband. In het omvattende metafysische 'vierdimensionale' denken komt het wezen der dingen in beeld. Dan weten we wat de goudvis in een kom niet weet: hij 'ziet wel' dat er buiten de viskom iets is, waar hij naartoe wil, maar 'ziet niet in' dat hij achter dat omslagpunt dood is. Met dank aan de *veritas duplex* die de 'derde en vierde dimensie' bijeenhoudt.⁵³

Elke verabsolutering zonder authentiek wezensinzicht is een eenzijdige verabsolutering van de 'fysische' of de 'metafysische' werkelijkheidsopvatting. En die sluiten elkaar uit. Het wezen is altijd absoluut, de zintuiglijk waarneembare feiten zijn altijd van alle andere waarneembare feiten afhankelijk en daarom relatief. Maar die absoluteheid van het wezen moet wel constant – dat wil zeggen: in elke beslissing – worden afgewogen tegen wat de feiten van ons eisen. Die feiten worden echter meestal ten onrechte verabsoluteerd. Onbewust nemen ze dan de plaats in van het wezen. Dat is dan een onverantwoorde verabsolutering van eigenschappen die je alleen kunt beschrijven en niet kunt definiëren.

Een voorbeeld: Ernest Renan (1823-1892) is vooral bekend van zijn invloedrijke historische werken over het vroege christendom en zijn politieke theorie. Volgens hem is het wezen van een natie: *La volonté d'être ensemble*, de wil om samen te zijn of de wil om solidair te zijn. Dus niet taal en ras, maar het niet-aanwijsbare 'willen behoren tot'. Die wil moet dan ook altijd worden gerespecteerd bij alle politieke beslissingen. Maar wie beweert dat het wezen van de natie in zichtbaar ras of hoorbare taal bestaat, brengt een wereld aan gevaren in beweging: een verabsoluteerd nationalisme – dat ons nog dagelijks parten speelt – of een totalitaire ideologie.

53. Buve, *Liber Universitatis*, 79-82.

We kunnen de eigenschappen van een individu goed beschrijven, maar het wezen van een individu kunnen we niet definiëren. Een wezensdefinitie is altijd de definitie van de soort waartoe iets of iemand behoort. In de tijd dat de metafysica nog als wetenschap gold, heerste daarom het adagium: *de individuo non est scientia*. Anders gezegd: we kunnen alleen het wezen van een soort en nooit van een individu bepalen, nooit het wezen van een laatste aanwijsbare eenheid bepalen. Zo'n individu kunnen we wél beschrijven, maar nooit definiëren. Omgekeerd: het wezen kan alleen worden gedefinieerd en nooit worden beschreven. Dit komt omdat het wezen van 'iets' onvoorstelbaar is. Neem het wezen van God als voorbeeld. Het enige dat wij door ons filosofische wezensinzicht van God kunnen weten is: dat Hij bestaat en geen zier meer. Het begrip 'God' veronderstelt Zijn bestaan. Maar dat verbiedt ons niet van Hem een zintuiglijke aansprekende voorstelling te maken, om te spreken over Zijn eigenschappen en zo meer (Hebr. 11:6). Dat is zelfs noodzakelijk en is het bestaansrecht van alle godsdiensten. Voor de dubbele waarheid is dat geen probleem, omdat volgens die hypothese de werkelijkheid van de voorstelling nooit een argument kan zijn om de werkelijkheid van het wezen te ontkrachten. Dus ook niet als het over God gaat.

Internationaal gezien wreekt zich vooral in Nederland de intolerantie. Dat zien we in de politiek ten aanzien van vooral de waarden en normen van Joden en christenen. Beter gezegd: de verwoesting van onze joods-christelijke en humanistische cultuur, waarover vooral de politiek zou moeten waken! Dat zien we met name ook als we letten op de unieke weerstand tegen alle pogingen om te komen tot een integrale geneeskunst, zoals die van oorsprong is geweest. Deze benadering van geneeskunst is het thema van dit boek. Daarin gaat het om het beste dat de reguliere en 'alternatieve' behandelingen hebben te bieden. Vanuit de gedachten van Plato en verwezenlijkt in die van de *veritas duplex* moeten regulier en 'alternatief' elkaar respecteren in een vruchtbare en heilzame samenwerking!

De ultieme reden voor de afkeer vanuit het reguliere veld is het niet kunnen erkennen van de redelijkheid van een bewijsvoering die verder gaat dan de rationele argumentatie. Die berust namelijk op een aanwijsbaar oorzakelijk (causaal) verband tussen klacht en medicatie. Daardoor worden eisen gesteld aan de redelijkheid van een bewijsvoering. Maar die eisen kunnen alleen gelden voor een rationele bewijsvoering op basis van causale verbanden. Daarmee wordt de paradoxale dubbelheid van rationaliteit en redelijkheid van het toneel verdreven. Dit zagen we in de strijd tussen nominalisme en realisme. En dat terwijl die dubbelheid van structureel belang is voor de democratische samenleving. Voor de reguliere geneeskunde geldt die redelijkheid 'naar believen', terwijl ze eigenlijk zou moeten verplichten. Daarmee wordt de medische vrijheid het kind van de rekening. En dat terwijl de vader van onze geneeskunde, Hippokrates, juist een integrale benadering voorstond. Die heeft tot een spectaculaire ontwikkeling geleid.

Die intolerantie van de reguliere geneeskunde overstijgt de grenzen van het medische. Ze blijkt namelijk een filosofische wortel te hebben. Die wortel wordt tot nog toe door beide partijen niet gezien. Dit is de diepere oorzaak van het structurele dilemma van de medische wereld. Ze is namelijk in strijd met de dubbelheid van rationalisme en redelijkheid, de dubbele werkelijkheid en waarheid waarvan de democratie een bijzondere loot is. Daarom is de intolerantie van de reguliere geneeskunde en vooral van de Vereniging tegen de Kwakzalverij (woord vooraf; 4.4.1) in strijd met wat wij als het wezen van de democratie kunnen beschouwen. Daarom gaat het om iets dat onze hele democratische samenleving als zodanig aangaat. Al was het maar om binnen die democratie het begrip tolerantie – ook in de geneeskunde – inhoud te kunnen blijven geven. En dat brengt ons bij een middeleeuws debat.

1.2.2 Middeleeuws debat: nominalisten en realisten

Vanuit dit overzicht kunnen we de diepere wortel weer oppakken in het genoemde middeleeuwse debat tussen realisten en nominalisten. (woord vooraf; 2.8.1-2) Dit is de zogeheten universalienstrijd. Het woord ‘universalien’ doet denken aan ons woord universeel. Dat wil zeggen: algemeen voorkomend. Die strijd is vooral tussen de elfde en de dertiende eeuw gevoerd. De eigenlijke wortels van dit debat liggen in de klassieke oudheid. In de Griekse tijd waren er twee filosofische stromingen, zo zagen we in de vorige subparagraaf. Enerzijds was er die van het oude bovenzintuiglijke weten en het oerbewustzijn (realisme; Plato). Anderzijds ontmoetten we er de zintuiglijke waarneming en het logisch denken (nominalisme; Aristoteles). Deze gedachtegang heeft voor ons vandaag betekenis. Het gaat dan om de vraag of we moeten rekenen met de natuurwetenschappelijke, driedimensionale wereld van meten, wegen en tellen (nominalisme), óf dat er ook nog een – gedeeltelijk kenbare – kosmische vierde dimensie is (realisme). In die vierde dimensie ontmoeten we God en Zijn engelen en ook de van God afgeval- len geestelijke machten. Zoals gezegd: dit middeleeuwse debat is tot vandaag van belang. Dat geldt voor het hedendaagse seculiere levensbesef, maar bijvoorbeeld ook voor een integraal begrip van de geneeskunde, zo zullen we in paragraaf 1.4 zien. Daarvan ligt de oorsprong in het klassieke Griekse denken. Bij de logische denkers gaat het om vragen zoals: bestaat een ideale cirkel, of bestaan er alleen objecten die min of meer cirkelvormig zijn? Bestaat het bijbehorende getal $\pi = 3,1415 \dots$ de verhouding tussen de omtrek en de middellijn? Bestaan abstracte begrippen überhaupt? Of bestaan er alleen concrete, waarneembare dingen? Over het bestaan van abstracte begrippen hebben de Griekse filosofen nagedacht. En daarbij redeneert Plato anders dan Aristoteles.

In de westerse cultuur is de verandering in het denken in de elfde en twaalfde eeuw begonnen.⁵⁴ Die ontwikkeling kunnen we laten zien aan de hand van drie personen: Thomas van Aquino, Johannes Duns Scotus en Willem van

54. Jochemsen en Glas, *Verantwoord medisch handelen*, 13-39.

Ockham. De grote dominicaanse aristotelische theoloog Thomas van Aquino (1224-1274) maakt onderscheid tussen de absolute en de geordende macht van God.

God bezit een *potentia absoluta*, een absolute macht, de macht van God in Zichzelf beschouwd. Met Zijn absolute macht kan God andere dingen maken dan Hij feitelijk maakt. God kan alles maken wat Hij concipieert.

Daarnaast is er de *potentia ordinata*. Daarin gaat het om Zijn macht binnen een bepaalde voorgegeven orde. Bij Duns Scotus (1266-1308) en de nominalisten kreeg die geordende macht een andere betekenis. Uiteindelijk heeft Gods geordende macht bij hen helemaal geen betekenis meer.

Van Aquino handhaaft Gods vrijheid en absolute almacht. Ze zijn niet gebonden aan de schepping van de dingen die onze leefwereld uitmaken. Daarnaast kennen we Gods wijsheid en goedheid in de dingen die Hij heeft besloten. Daarin wil God de beste orde bereiken. Ook Petrus Abaelardus (1079-1142) gaf Plato gelijk dat God de dingen zo goed als maar mogelijk maakt.

Van Aquino zegt vervolgens dat genezing een innerlijk en een uiterlijk principe heeft. Ze heeft haar innerlijke principe in het vermogen van de natuur. (vgl. zelfherstellend vermogen; woord vooraf; gebruikte begrippen) Dat wil dus zeggen: in de orde van de *potentia Dei ordinata*, de geordende goddelijke potentie. Daarnaast heeft genezing haar uiterlijke principe in de kunst van de arts. Die kunst bootst de natuur na. De arts kan alleen de natuur helpen. Dat was ook de opvatting van Hippokrates. (1.1.1) Met zijn verstand kan de mens de goddelijke orde van de natuur leren verstaan. Met zijn kunst kan hij daar vervolgens op inwerken. Zo kan hij meehelpen aan de genezing van de zieke. Werken is een soort bidden. Ook in zijn werk blijft de mens verbonden met de goddelijke orde.⁵⁵

Thomas van Aquino maakt een scherp onderscheid tussen twee zaken. Enerzijds gaat het over wat we 'zelf' kunnen weten. Anderzijds zijn er zaken die wij slechts door openbaring weten. Tot die laatste categorie behoren bijvoorbeeld de schepping van hemel en aarde, de menswording van Christus, Zijn opstanding, de wonderen die Jezus heeft verricht tijdens Zijn aardse leven en de hereniging van onze ziel met ons volmaakte lichaam bij het laatste oordeel.

Er is slechts één waarheid en één werkelijkheid, maar er zijn twee domeinen van kennen. Er is een objectieve, met onze rede kenbare, wetmatig geordende werkelijkheid. En er is een bovennatuurlijke werkelijkheid, die we kennen door middel van het geloven van de openbaring. Omdat de geloofsgrond waar is, is die niet in strijd met de rede. Het thomisme wordt vanuit een moderne, natuurwetenschappelijke (nominalistische) visie wel 'middeleeuws' en 'onwetenschappelijk' genoemd. Maar wie dat doet vergeet een belangrijk punt. De moderne natuurwetenschap verklaart de natuur helemaal niet. Zij beperkt zich tot het gedetailleerd beschrijven van de waargenomen natuur. Daarbij sluit zij de 'vierde' dimensie uit. Deze dimensie acht het realisme wél en het nominalisme níét van waarde. Hier hebben

55. Elders, *De metafysica van St. Thomas van Aquino* deel II, 414-417.

we te maken met een manco van de mens. Hij heeft het bespiegelende denken over het wezen van de dingen verleerd.

De tweede persoon van belang is Johannes Duns Scotus (1266-1308), geboren in het Schotse dorpje Duns. Hij is de grote theoloog van de franciscanen, de orde van Franciscus van Assisi (1182-1226). Hij was als het ware de evenknie van Thomas van Aquino, de grote theoloog van de dominicaner orde. Hoewel Van Aquino bekender is dan Duns, is de betekenis van de franciscaanse geleerde niet minder. Van de veertiende tot halverwege de achttiende eeuw was juist de invloed van Duns Scotus groot, ook op de theologie van de Reformatie. (ik kom hier verderop nog op terug; vgl. 1.2.3; 2.2; 2.7.1; 2.8.2; 4.4.1; 8.5)⁵⁶

Met deze scherpzinnige franciscaanse theoloog en filosoof Johannes Duns Scotus komt een nominalistische visie onze cultuur binnen. Hij leert dat universalia of algemene begrippen bestaan. Toch begint hij het belang van die algemene begrippen te relativiseren. De mens wordt ambachtsman en de wereld een grote werkplaats. Dat geeft ruimte aan een vooruitgangdenken. We zullen nog zien dat dit sterk geldt voor de achttiende-eeuwse verlichting (die dus middeleeuwse wortels heeft). De wetenschap moet de werkelijkheid tot de kleinste bouwstenen ontleden. Werkelijk is niet langer wat mensen van de werkelijkheid ervaren. Werkelijk is wat de wetenschap over de werkelijkheid zegt. Werkelijk is dan wat de techniek ervan maakt. (vgl. 1.2.1)

Vanuit de realistische denktraditie – die Thomas van Aquino als Aristotelicus nog voluit erkende – is er sprake van een kenbaarheid van het ‘zijn’. (1.2.1) Dat is anders bij de derde persoon in onze denkoefening. Want vooral de franciscaanse filosoof Willem van Ockham (ca. 1285-1350) heeft zich tegen het realisme teweer gesteld. Hij gaat door in de lijn van Duns Scotus. Er is volgens hem geen kenbaarheid van het zijn. Op die basis kun je dan ook geen kennis ontwikkelen. God staat op Zichzelf en de mens staat op zichzelf. De maatschappij is de optelsom van op zichzelf staande individuen. Alleen individuele dingen bestaan en zij zijn de basis voor onze kennis. Die kennis kunnen we empirisch, proefondervindelijk uitbreiden. Dit heeft geweldige levensbeschouwelijke en culturele gevolgen tot vandaag de dag.

De opvattingen van Ockham vinden een zeer ruime verbreiding. Ze leiden tot het ontstaan van het nominalisme. Dat oefent aan het einde van de middeleeuwen een diepgaande invloed uit. Het bepaalt het westerse denken en ondermijnt de grondslagen van de scholastiek. Het geloof is strijdig met het verstand. Dit moet als zodanig ook worden geaccepteerd. Ockham staat een radicale scheiding voor tussen de kerk en de wereld. Een scheiding ook tussen de orde van de rede en de orde van het geloof.

Ockham gelooft slechts wat zichtbaar is. Hij breekt met de scholastieke weten-

56. Beck, ‘De Schot uit Duns’.

schap. Alleen het concrete is werkelijkheid, niet het algemene begrip. Zelfs in God en Gods denken zijn geen *universalia ante res* (algemene begrippen of universalia vóór de dingen). Er zijn geen ideeën die voorafgaan aan het concrete zijn, zoals Thomas van Aquino stelde. Het realisme zegt dat algemene begrippen werkelijk bestaan. Bestaat dé driehoek, dé mens, hét dier, dé rechtvaardigheid? Ja, zegt de realist, díé bepaalt de aard van individuele mensen, dieren en dingen. De nominalist ontkent dit. Het zijn slechts namen. Uitsluitend concrete dingen bestaan en algemene begrippen volgen op dat bestaan van die concrete dingen (*universalia post rem*). In de visie van Thomas van Aquino zijn de algemene begrippen of universalia bij God vóór de dingen (*universalia ante res*), in de natuur zijn ze ín de dingen (*universalia in rebus*) en in onze geest die de dingen waarneemt, zijn ze ná de dingen (*universalia post rem*), zo zagen we.

In het nominalisme ligt een praktische en levensbeschouwelijke uitsluiting van een deel van de werkelijkheid. Gemeenschappen zoals huwelijk, gezin en staat zijn werkelijk bestaande bovenindividuele verbanden, met eigen wetmatige structuren. Het zijn niet slechts ‘gedachte’ dingen. Door dergelijke structuren zijn in Gods scheppende macht mensen van de dieren, dieren van de planten en planten van de mineralen onderscheiden. In het moderne wereldbeeld van Ockham winnen gebrokenheid en verdeeldheid het van harmonie en orde. In dit wereldbeeld verliest het goede zijn aantrekkingskracht en laatste oorzakelijkheid: de wil is onverschillig geworden. In God heerst de allerhoogste willekeur.

Historisch gezien heeft het nominalisme niet de overwinning behaald in de universalienstrijd. Het heeft met succes een machtsgreep op het realisme gepleegd. Zonder dat de strijd tot het einde is gevoerd of op redelijke gronden is beslecht. Daarmee heeft het zijn stempel gedrukt op het realiteitsbegrip van de tegenwoordige natuurwetenschap en de westerse cultuur. En dat heeft grote gevolgen. De natuurwetenschappelijke methode is een atheïstische: daarin heeft God geen plaats. (2.8) Het gaat uitsluitend om de driedimensionale wereld. Daarin kunnen we alles meten, wegen en tellen, kunnen we heersen en beheersen, zelfs als het gaat over leven en dood. Maar onze ervaringswereld omvat véél meer!

Met Ockham zijn we getuigen van de ontploffing van de eerste atoombom van de nieuwe tijd. Het atoom dat door zijn toedoen uiteenspat, is natuurlijk geen fysisch, maar een psychisch atoom. Het is de kern van de menselijke ziel met zijn vermogens die nu barst. Dat is het gevolg van een nieuwe opvatting van de vrijheid die door Duns Scotus is voorbereid. En daarmee worden verdere ontploffingen ingeleid. Die verbreken de eenheid van de theologie en het westerse denken.⁵⁷

Met Ockham eist de vrije wil een totale autonomie op. Die is voor hem bepalend en daarmee scheidt hij zich af van alles wat geen wil is. Denk bijvoorbeeld aan het

57. Pinckaers, *De bronnen van de christelijke moraal*, 246-248.

verstand, het gevoel en de natuurlijke neigingen en van alles wat buiten de mens ligt. Hieruit komen dan verschillende andere breuken voort. Bijvoorbeeld tussen de vrije wil enerzijds en de natuur en de genade anderzijds. Of tussen de moraal en de mystieke theologie of tussen de rede en het geloof en tussen het individu en de gemeenschap/maatschappij. De werkelijkheid valt uiteindelijk uiteen in losse atomen. (2.4)

De kentheoretische stellingen van Ockham en het nominalisme zetten de deur open voor een schadelijk metafysisch agnosticisme en methodisch atheïsme. (2.8) Volgens Ockham kunnen we geen kennis hebben van een boven onze ervaring uitgaande orde. Ockham gaat uit van de menselijke geest en stopt daar zelfs. Volgens hem is God langs rationele weg onkenbaar. Thomas van Aquino beschouwde het heelal nog als *ex parte Dei*, van God uitgaand. Vanuit deze gedachte kwam hij tot een ‘vierdimensionaal’ begrip van het geschapene.⁵⁸

Ik wil hier ook wijzen op het zogeheten ‘scheermes van Ockham’. Een eenvoudige verklaring van een fenomeen is voldoende. Je moet er niet nodeloos nog andere verklaringen bovenop aanvoeren. Stel dat natuurkundige verschijnselen voldoende zijn om de boomgroei te verklaren. Dan moeten er niet ook nog bosnimfen worden bijgesleurd. Anders gezegd: overbodige elementen ter verklaring moeten we afscheren. Wanneer er verschillende hypothesen zijn die een verschijnsel in gelijke mate kunnen verklaren, wordt vanuit dit principe aangeraden om die hypothese te kiezen die de minste aannames bevat en de minste entiteiten veronderstelt. Dit is de gangbare wijze waarop Ockhams scheermes wordt toegepast.

Het ‘scheermes’ – een term die Ockham zelf niet gebruikte – symboliseert dus het wegscheren van alle onnodige ingewikkeldheden om bij de eenvoudigste verklaring uit te komen. Massa’s bovennatuurlijke verklaringen van fenomenen zijn onder dit scheermes gesneuveld. Niet enkel latere wetenschappers, maar ook veel denkers van de Reformatie zullen Ockham volgen in zijn wantrouwen ten opzichte van de metafysica. (vgl. 1.2.2-3; 2.2; 2.7.1; 2.8.1-2; 4.4.1; 8.5) Zij zullen dezelfde radicale scheiding tussen geloof en weten doorvoeren. Een orthodoxe theologie en kerk gaan daaraan stuk.

De ‘overwinning’ van het nominalisme lijkt de belangrijkste breuklijn in de westerse beschaving.⁵⁹ Ontkenning van het waarheids- en werkelijkheidsgehalte van de universalia leidt tot een fatale ondermijning van het idee dat er een waarheid en werkelijkheid buiten en onafhankelijk van de mens zou kunnen bestaan. Een realiteit die vooral door het verstand is te vatten, wordt vervolgens steeds meer vervangen door een werkelijkheid die primair door de zintuigen kan worden waargenomen. Met andere woorden: het postmoderne relativisme (vgl. 2.3.3; 3.2.2), empirisme en materialisme vinden al in de volle middeleeuwen hun oorsprong in het nominalisme.

58. Appelmans, ‘Nominalisme’; Elders, *De metafysica van St. Thomas van Aquino* deel II, 280, 414-417; Frigato, *Leven in Christus en moreel handelen*, 52-56.

59. Parlevliet, ‘Richard Weaver’.

Intussen hebben we uitvoerig genoeg stilgestaan bij onze algemene begripsvorming. Nu kunnen we proberen de begrippen nominalisme en realisme kort weer te geven.

Het realisme is ervan overtuigd dat er buiten onze werkelijkheid een objectieve wereld bestaat. In beide werkelijkheden heeft God Zijn gedachten in de dingen gerealiseerd. Daarom kunnen wij beide werelden vanuit het perspectief van het christelijk geloof en gefundeerd door de Bijbel juist waarnemen. Wij kunnen die werkelijkheid – ten dele (1 Kor. 13:8-12) – oorspronkelijk en fundamenteel ervaren en kennen. Algemene begrippen bestaan buiten onze menselijke geest. Er is zogezegd een ‘vierdimensionale’ kenbaarheid van het zijn.

Het menselijk verstand maakt zijn kennis van de dingen niet zelf, maar ontvangt die. Daarom kent het verstand deze dingen zoals ze zich meedelen. Door dit al dan niet te ontdekken, veranderen wij niets aan het bestaan van God. Gods wezen gaat alle schepselen te boven. God kent de dingen met een eigenlijke kennis. Zijn wezen vertegenwoordigt ze alle in hun meest individuele kenmerken. Wie gelooft in God, gelooft in bepaalde morele en spirituele waarden. Die hanteert een levenbeschermende geneeskunde. Die kan onderscheiden waarop het aankomt, ook als het gaat om magische en paranormale praktijken.⁶⁰

Het nominalisme leert dat de begrippen van de dingen slechts namen (Grieks: *nomina*) zijn. Het zijn producten van de menselijke geest zelf. Begrippen bezitten geen objectieve realiteit. Nominalisten wijzen in de logica het bestaan van bovennatuurlijke zekerheden af. Er is geen bestaan mogelijk buiten de concrete, natuurlijke en driedimensionale realiteit. Deze benadering heeft een verreikende invloed uitgeoefend. Zij leefde voort in het latere empirisme, dat bouwt op proef-ondervindelijke ervaring. Daarbij is de bovennatuurlijke wereld niet een allesomvattende gemeenschap waarin de mens leeft.

De wereld bestaat uit ‘op zichzelf staande eenheden’. Daarom kan kennis alleen maar intuïtief, rechtstreeks zijn en uit ervaring voortkomen. Dan is God niet te kennen, omdat Hij onbewijsbaar is. Daarbij wordt het door God gelegde verband tussen de dingen geloofend en zelfs het bestaan van God Zelf loochent deze wetenschapsbenadering. Aanvankelijk liet de wetenschap zich door wetenschappelijk of methodisch atheïsme leiden. (vgl. woord vooraf; inl. h. 2; 2.8) Volgens de Tilburgse godsdienstfilosoof prof. dr. M. Sarot (1961) is dat nu in de praktijk vaak een wetenschappelijke goddeloosheid. ‘Het wetenschappelijk perspectief is geworden tot het dominante perspectief van waaruit wij heel de werkelijkheid waarnemen. Wij zijn er ons niet langer van bewust dat ook wetenschap maar een beperkt zicht op de werkelijkheid biedt.’⁶¹ Dit resulteert ook in een geneeskunde waarin het mensenleven een relatieve waarde heeft. Die waarde moet het soms afleggen tegen andere waarden. Daarom moet het nominalisme in zijn kern wor-

60. Elders, *De metafysica van St. Thomas van Aquino* deel II, 356; idem, *De natuurfilosofie van Sint-Thomas van Aquino*, 413; Sarot, ‘Metafysica/Ontologie/Realisme’.

61. Van der Zwaag, ‘Wetenschap weet geen raad met het wonder’.

den afgewezen. Het loochent namelijk de ‘vierde dimensie’. Het loochent dat er een waarheid buiten en onafhankelijk van de mens zou kunnen bestaan. Daarmee loochent het ook het door God gelegde verband tussen de dingen.

In het realisme heeft elke zijnde ook een zekere eenheid: zijnden vormen geen loutere veelheid van individuen die niets met elkaar te maken hebben. God bevat in Zichzelf de gehele volmaaktheid van het zijn. Niet alleen latere wetenschappers, ook heel veel denkers van de Reformatie zijn Ockham gevolgd in zijn nominalistisch wantrouwen tegen metafysica. Steeds stellen we vast dat we geen juist zicht kunnen krijgen zonder de zogenoemde *veritas duplex* (woord vooraf; 1.2.1; gebruikte begrippen): er is sprake van een materiële fysische werkelijkheid en een immateriële metafysische werkelijkheid die elkaar moeten respecteren. Daarmee wordt een verstrekkende conclusie getrokken. Uiteindelijk kunnen er in het nominalisme geen waarheid en werkelijkheid bestaan buiten en onafhankelijk van de mens. Met het nominalisme ontstaat er een diepe kloof tussen de moralisten/ethici van de nieuwe tijd en de traditie van de Kerkvaders.⁶² Wat het ‘scheermes van Ockham’ niet teweeg heeft gebracht ... Helaas.⁶³

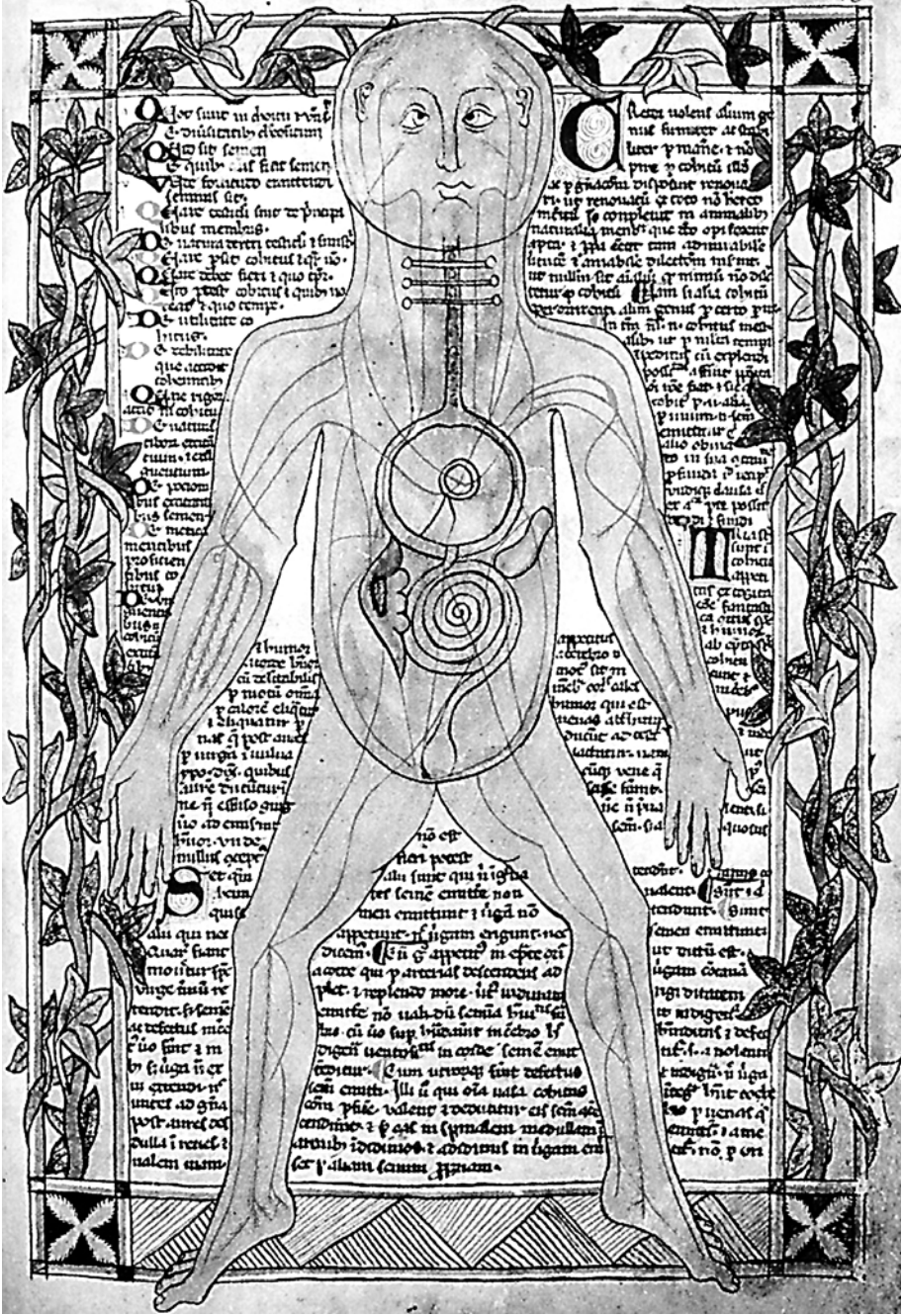
1.2.3 Hippocrates en het ‘moderne’ verlichtingsdenken nu

Het hippocratische en het galeense denken zijn sterk bepaald door de Griekse natuurfilosofie. In dit denken is ziekte primair de uitdrukking van een verstoring van de balans. Die balans wordt gevormd door elkaar in evenwicht houdende krachten. Deze krachten beperken zich niet tot de geslotenheid van het lichaam. Ziekte heeft een kosmische dimensie. Daarin wordt ook de rol van de goden gezien. De Griekse arts zoals Hippocrates houdt rekening met de vier *humores* of lichaamsvochten (gele gal, bloed, zwarte gal en slijm; vgl. 1.1.1). Ook rekent hij met seizoensinvloeden, weersgesteldheid, bodemomstandigheden en de loop van de hemellichamen. De natuur is ook gevuld met machten die nooit helemaal zijn te voorspellen. Die machten worden door de goden bepaald. We zien hierin realistische tendensen.

De middeleeuwse geneeskunde en gezondheidszorg zijn doortrokken van erfennissen uit de oudheid. Van de arts heeft men hoge verwachtingen, niet zozeer in technische als wel in morele zin. Aderlating is een therapie die bij veel aandoeningen als zinvol is ervaren. De Grieken doen dat om de kwade lichaamssappen kwijt te raken. De verzorging van zieken vindt in het christelijk cultuurgebied vooral plaats in de kloosters. Christenen hebben zich altijd intensief beziggehouden met de ziekenzorg. Dat deden ze uit liefdadigheid. (2.8) Hospitalen uit die tijd zijn totaal anders van aard dan onze ziekenhuizen.

62. Pinckaers, *De bronnen van de christelijke moraal*, 245-257.

63. Schmidt, *In de banden van mensen*, 205-210.

De aders in het lichaam volgens een afbeelding uit de dertiende eeuw.